
ZAKLJUČNE NAPOMENE

Skrivena ulica u gradu, Split

Autorica: Paula Greiner (snimljeno 11. veljače 2020.)

Fotografija je snimljena tijekom intervjua sa sudionikom koji je u to vrijeme živio u uličnom beskućništvu u Splitu. Lokaciju je odabrao sam, na naš zahtjev da nas odvede na mjesto gdje je mirno za razgovor i gdje se osjeća sigurno. Doveo nas je do osamljenog parka – male zelene površine skrivene između nekoliko kamenih kuća do kojih vode uske kamene ulice. Uz rub prostora stajala su trgovačka kolica ispunjena tkaninama, a na obližnjoj klupi bila je odložena odjeća. Tijekom intervjua nitko nije prošao tim putem; prostor je djelovao izolirano i tiho. Sudionik je primijetio da ondje netko boravi i spava.

Ova etnografska studija pružila je nove i opsežne dokaze za popunjavanje praznina u znanju o beskućništvu i različitim načinima na koje se mogu društveno uključiti ljudi koji doživljavaju beskućništvo. To znanje je utemeljeno na realnostima svakodnevnih životnih iskustava beskućništva kroz »glasove« i iskustva osoba koje ga proživljavaju. Ti su »glasovi« i iskustva manje zastupljeni u javnom diskursu i naša je namjera bila uključiti ih, odnosno uključiti one koji su tradicionalno bili marginalizirani u akademskim istraživanjima i/ili odsutni iz socioekonomskih i političkih agendi. Još jedan cilj ove etnografije jest učiniti ljude u ovoj studiji »vidljivima, poznatima i čak dopadljivima« kao osobe s dostojanstvom i ambicijama (Biehl, 2013). Iz tog razloga, postojala je predanost u radu i angažmanu s ljudima koji doživljavaju beskućništvo tako da im se omogući da iskažu svoja iskustva, na vlastiti način i uz vlastite uvjete. U skladu s time, ključna za ovo istraživanje bila je odgovornost za stvaranje autentičnih i smislenih istraživačkih materijala koji bi mogli biti korisna i preporučljiva informacija za buduće smjernice za politiku i praksu.

Razina do koje su pojedinci podložni društvenoj isključenosti i njihovi putevi prema uključivanju prikazani su u knjizi u različitim kontekstima. Beskućništvo, a posebice biti bez krova nad glavom, vjerojatno je najteža manifestacija društvene isključenosti koja ima razoran utjecaj na pojedince i šire društveno tkivo. Isključenost je višestruk i složen proces; ona opisuje stanje u kojem su pojedinci u nemogućnosti potpuno sudjelovati u društvu, ekonomskom, političkom i kulturnom životu (United Nations, 2016). Konkretno, beskućništvo je višedimenzionalan problem koji pogađa širok raspon ljudi u smislu različitih skupina koje zahtijevaju pozornost (npr. žene, mladi, osobe sa složenim potrebama, starije osobe, migranti itd.), koji žive u ranjivim i nesigurnim uvjetima. Prema nekim autorima, ljudi su iskusili beskućništvo višestruke isključenosti (engl. *multiple exclusion homelessness*, MEH) ako su iskusili beskućništvo (uključujući iskustva privremenog/neprikladnog smještaja i život na ulici) te su, također, iskusili jednu ili više od sljedećih domena »duboke društvene isključenosti«: »institucionalnu

skrb« (zatvor, skrb lokalnih vlasti, odjeli ili bolnice mentalnog zdravlja); »zlouporabu tvari« (zlouporaba droga, alkohola, otapala ili plinova); ili sudjelovanje u »aktivnostima ulične kulture« (prosjačenje, opijanje na ulici, krađa iz dućana za »preživljavanje« ili seksualni rad) (Fitzpatrick i sur., 2012). U ovoj studiji, dvije trećine (30) sudionika/ca doživjelo je beskućništvo višestruke isključenosti (MEH). Preostalih 14 sudionika/ca istraživanja možda su dodatno iskusili/e druge domene »duboke društvene isključenosti«, ali su odlučili/e ne otkrivati ih istraživačima/cama tijekom terenskog rada. To se uvijek može očekivati u istraživanjima osjetljive prirode jer su ljudi manje skloni otkrivanju zlouporabe supstancija, seksualnog rada, nezakonitih kriminalnih aktivnosti ili razdoblja institucionalizacije.

Beskućništvo je kršenje ljudskih prava, kao što je to i pravo na smještaj, kako je određeno u prerađenoj Europskoj socijalnoj povelji Vijeća Europe. Beskućništvo također može biti kršenje nekoliko građanskih i političkih prava, kao što su pravo na zaštitu od nečovječnog i ponižavajućeg postupanja te prava na privatni i obiteljski život, a u nekim slučajevima čak i prava na život (vidi Opinion of the European committee of the regions /Mišljenje Europskog odbora regija 2022/C 97/06). Svako nastojanje za okončanje beskućništva do 2030-e, kako je navedeno u Lisabonskoj deklaraciji na Europskoj platformi za borbu protiv beskućništva u skladu s Agendom UN-a 2030 o ciljevima održivoga razvoja, zahtijevat će aktivno sudjelovanje svih razina vlasti, uključujući lokalnu i regionalnu vlast. U svakom slučaju, beskućništvo (život bez krova nad glavom (engl. *rooflessness*), beskućništvo u privremenom smještaju (engl. *houselessness*), nesigurno i neadekvatno stanovanje) gorući je društveni problem koji zahtijeva više pozornosti donositelja politika na svim relevantnim razinama, uključujući lokalnu, regionalnu, nacionalnu i razinu EU-a.

Europeizacija politike beskućništva rastući je trend pod utjecajem inicijativa EU-a koje promiču pravo na stanovanje, bore se protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Inicijative poput Europskog stupa socijalnih prava (European Pillar of Social Rights) i Europske platforme za borbu protiv beskućništva (EPOCH) (European Platform on Combatting Homelessness) pokušavaju uspostaviti okvir za koordinirano djelovanje, prikupljanje podataka i zajedničke ciljeve na razini EU-a. Ključni događaji uključuju povećan naglasak na usvajanje pristupa beskućništvu temeljenog na ljudskim pravima (engl. *a human rights-based approach*), što zahtijeva snažne pravne i proračunske obveze u Hrvatskoj. Taj pristup zagovara da se ljudima koji se suočavaju s beskućništvom mora pomoći, a ne kažnjavati ih zbog njihovih »strategija preživljavanja«. Drugim riječima, stanovanje ili bilo koja druga vrsta potrebne pomoći trebala bi biti pravo, a ne kratkoročna usluga. Drugi razvoj uključuje međunacionalno učenje koje bi moglo poslužiti kao model

koji bi Hrvatska mogla koristiti, npr. uspjeh Finske u značajnom smanjenju beskućništva kroz pristupe vođene stanovanjem (vidi Sahlman i Lehtniemi, 2017) ili kako je Portugal promijenio politiku beskućništva ojačanom nacionalnom strategijom koja je beskućništvo preoblikovala kao prioritet politike (vidi Baptista, 2018). Osim toga, te inicijative potiču države članice da usvoje holistički pristup rješavanju problema beskućništva promicanjem koordiniranih napora u područjima kao što su stanovanje, socijalna skrb, zdravstvo, zapošljavanje i pravosuđe. Očito je da je europeizacija politike beskućništva i dalje u tijeku, s kontinuiranim izazovima u koordinaciji i prikupljanju podataka diljem EU-a. Konkretno, nedostatak sveobuhvatnih, koordiniranih podataka i dalje je značajan izazov u EU-u (Develtere, 2022), što ometa komparativnu analizu i učinkovito donošenje politika. U Hrvatskoj nedostatak sveobuhvatne i ažurne statistike o beskućništvu i njegovim promjenjivim demografskim podacima naglašava potrebu za proširenjem službenih i pravnih definicija. Skriveni oblici beskućništva, kako ih identificira klasifikacija ETHOS, često se ne prepoznaju u postojećim okvirima. Stoga europeizacija politike beskućništva u Hrvatskoj podrazumijeva pomak prema uključivom i koordiniranom okviru EU-a temeljenom na pravima, s naglaskom na prevenciji i održivim rješenjima umjesto privremene pomoći.

Ova etnografska studija nepobitno je pokazala da ne postoji jedno rješenje za sve jer su problemi previše raznoliki, čak i među subpopulacijama ljudi koji doživljavaju beskućništvo. Raznolikost i složenost njihovih potreba odražava njihovu heterogenost, tako da usluge moraju biti fleksibilne, uključive, prilagodljive i odgovarajuće. Svakako, upravljanje i skrb o osobama koje doživljavaju beskućništvo zahtijevaju koordiniran timski rad, mnoge potrebne različite vještine i potrebu za učinkovitom suradnjom i komunikacijom. Ovo je prijeko potrebno da bi rješenja bila održiva. Svako rješenje za beskućništvo mora uključivati mnogo sudionika/ca i brojne sektore: lokalne/regionalne/nacionalne vlasti, zdravstvene i socijalne ustanove, tijela pravosudne i izvršne vlasti zadužena za provedbu zakona, urede za stanovanje i druge stambene službe te privatne/društvene organizacije i praktičare. Naši nalazi također pokazuju da je beskućništvo epizoda ili su to epizode unutar dugog razdoblja nestabilnosti, što jasno sugerira da je potrebna stalna podrška. Iskustva beskućništva navedena u ovoj knjizi čvrst su dokaz da se pojedinac ne mora nositi samo s beskućništvom ili stambenom isključenošću. Ostala pitanja kao što su siromaštvo, traume, socijalna isključenost, (mentalni) zdravstveni problemi, diskriminacija, stigmatizacija, viktimizacija, zlostavljanje, usamljenost, društvena izolacija itd. također su često dio iskustva beskućništva. Jasno je da beskućništvo nije ni grupna karakteristika niti statično stanje, nego je to proces koji se može promatrati kao dio kontinuuma situacija (Pillinger, 2007: 14). Iz tog razloga, važno je adresirati

višestruke, interaktivne i kumulativne učinke ovih ranjivosti u bilo kojoj ciljanoj usluzi ili politici.

Nadamo se da će smjernice politikama u ovoj knjizi, koje se odnose na prioritetna područja identificirana u ovom istraživanju, poslužiti kao temelj za buduću nacionalnu i lokalnu/regionalnu politiku socijalne skrbi u Hrvatskoj. Osim toga, ovi dokazi temeljeni na istraživanju mogli bi poslužiti i za nacionalne strategije i preventivne programe za rješavanje ranjivosti među društveno isključenim skupinama. Komparativno i eksploratorno istraživanje beskućništva također pruža korisne spoznaje za nevladine organizacije, institucije, lokalne vlasti i druge dionike koji izravno rade s osobama koje su u Hrvatskoj suočene s beskućništvom. Nalazi istraživanja mogu se usporediti i evaluirati u svrhu ostvarivanja najbolje prakse. Naposlijetku, bogatstvo podataka koje je ova studija generirala također bi se moglo koristiti za podizanje svijesti o beskućništvu i potrebama ljudi za uključivanje i dobrobit u svakodnevnom životu. Međutim, veće sveobuhvatno pitanje u cijelom ovom projektu bilo je učiniti vidljivim nevidljivo. Drugim riječima, umjesto da okrivljuje »žrtvu« ili identificira »problem« beskućništva među sudionicima/ama našeg istraživanja, ova studija skreće pozornost na ozbiljne sustavne i paradigmatičke probleme s pravnim okvirima, pružanjem socijalnih i zdravstvenih usluga te strukturnim nejednakostima.

Istraživanja su pokazala da mnogi od onih koji se bore s beskućništvom to čine kao posljedicu ranog izlaganja znatnim traumama, odnosno nepovoljnim iskustvima u ranom djetinjstvu (Fitzpatrick i sur., 2013; Gültekin i sur., 2014; Roos i sur., 2013; Shelton i sur., 2009). Iako to nisu uvijek izravni preduvjeti, oni će vjerojatno znatno utjecati na živote ljudi i mogu ih dovesti u opasnost od beskućništva. Štoviše, ako nema rane intervencije i ako se traumatiziranim osobama ne ponude usluge koje bi im pomogle u nošenju s učincima tih događaja, taj je rizik veći (Phipps i sur., 2019). U ovoj studiji polovica svih sudionika/ca istraživanja (22) navela je traume/nepovoljna iskustva kao što su: tjelesno, seksualno i emocionalno zlostavljanje; zanemarivanje i napuštanje; nasilje u obitelji; problemi s mentalnim zdravljem roditelja; njihove ovisnosti; disfunkcionalne obitelji; odrastanje u institucijama; beskućništvo tijekom djetinjstva i socioekonomski nepovoljne položaji/siromaštvo. Još jedanput, s obzirom na osjetljivu prirodu ovog istraživanja i strah od stigmatizacije, neki ljudi odlučuju da ne mogu otkriti drugima traumatična ili negativna iskustva iz djetinjstva. Istraživanja su pokazala da se supostojanje ovih višestrukih i međusobno povezanih čimbenika spaja da bi se stvorila složena povijest traume koja utječe na sva područja života ljudi koji je proživljavaju (Cook i sur., 2005). Ove traume/nepovoljna iskustva iz prošlosti, u obitelji i djetinjstvu znače da mnogi imaju specifične i ponekad dugoročne potrebe za emocionalnom i društvenom podrškom. Iz

tog razloga, ključno je sagledati postojeće korijenske probleme jer su istraživanja pokazala da oni mogu imati dugotrajan i u mnogim slučajevima nepovratan utjecaj na buduće životne putanje. Nedvojbeno bi bila korisna daljnja kvalitativna istraživanja koja pobliže istražuju stalne i kumulativne učinke trauma/nepovoljnih iskustava te pružaju implikacije za sprečavanje/okončanje beskućništva.

S obzirom na razmjere i opseg ove patnje koje su naveli/e sudionici/ce istraživanja u ovome uzorku, rana i kontinuirana životna izloženost traumi i viktimizaciji stalna je briga u njihovim životima. Međutim, njihovi navodi također otkrivaju da službe u svim domenama to nisu dovoljno i sustavno riješile. Taj jaz je važno prevladati jer informacije o tome kako osobe u beskućništvu provode tipičan dan pokazuju da se stalno kreću da bi podmirili svoje osnovne potrebe za preživljavanjem, što ih često umara i razočarava. Uz malo dnevnih aktivnosti koje su društveno važne ili koje bi ih ispunjavale, nedvojbeno imaju više vremena za razmišljanje o svojim trenutačnim okolnostima i prošlim traumama. Bitno je da su takva iskustva prepoznata kao »trajni oblik društvene patnje« (O'Neill 2014: 26) i njihov učinak mogao bi produljiti razdoblja beskućništva te spriječiti izlaske iz njega. Također, zapaženo je da osobe u kroničnom beskućništvu obično doživljavaju psihijatrijske i tjelesne zdravstvene tegobe koje s vremenom postaju složenije, a neke su posljedica višestrukih trauma prije i tijekom epizode beskućništva (Taylor i Sharpe, 2008). Naše je istraživanje pokazalo da kaos beskućništva (nedostatak sigurnog skloništa, novca, hrane, pravnih dokumenata, skladišnog prostora itd.) doprinosi tome da život bude još teži. Nedvojbeno, ako se dugotrajno doživljavaju (u nedostatku autonomije, privatnosti i sigurnosti), ove praktične poteškoće čine ljude umornima i neangažiranima.

Ova studija uvjerljivo pokazuje da iskustvo beskućništva može rezultirati razvojem ili intenziviranjem specifičnih problema i potreba. Ponavljajuće priče o pogoršanom fizičkom zdravlju, mentalnom zdravlju, suicidalnim mislima/sklonostima, zlouporabi droga i alkohola, inertnosti itd. dokazuju da su to uobičajena iskustva u beskućništvu. Cilj nam je u ovoj studiji bio pokazati kako je naizgled neshvatljivo ponašanje, zapravo razumljivo. Drugim riječima, željeli smo pokazati da su mnoga ponašanja koja se rutinski pripisuju individualnoj patologiji (npr. uporaba alkohola/droga ili strategije izbjegavanja) zapravo strategije suočavanja/preživljavanja među ljudima koji doživljavaju beskućništvo. Naizgled, ovo je način suočavanja s neliječenom traumom, iako to može biti ponašanje koje ih sprječava u prilagodbama koje su u njihovu najboljem interesu. U nedostatku dostupnih kvalitetnih usluga mentalnog zdravlja, ovo također ističe da su ljudi koji doživljavaju beskućništvo ograničeni u djelovanju i imaju ograničene mogućnosti. Situacija beskućništva također donosi psihički osjećaj nemoći koji utječe na

to kako se pojedinci percipiraju, na njihov osjećaj vlastite vrijednosti i njihov identitet. Luhrmann (2007: 154) primjećuje da »biti beskućnik – bez obzira jeste li psihotični ili ne – znači svakodnevno se suočavati s društvenim porazom i to u mnogim dimenzijama«. Naši istraživački materijali također sadržavaju bezbrojna svjedočanstva o društvenom porazu dok se ljudi kreću u različitim institucionalnim okruženjima u kojima mogu uočiti kruta pravila i osoblje bez poštovanja ili kada se općenito osjećaju ignorirani od drugih. Evocirajući Luhrmann (2007: 157), »ovo su mali porazi, više simbolični nego stvarni«. Ali, oni su stalni i njihov ukupan učinak obično se svodi na osjećaje poniženja. Bez obzira na ove prakse isključivanja i sve druge poteškoće s kojima se susreću ljudi u situaciji beskućništva, oni nisu pasivni. Uspješno primjenjuju višestruke strategije da bi preživjeli i zaštitili se, sredili svoje živote i osjećali se prepoznatima. Naš terenski rad i materijali istraživanja uvjerljivo pokazuju da beskućništvo lišava ljude dostojanstva, neovisnosti i autonomije te kako različita strukturna ograničenja mogu spriječiti njihov svakodnevni opstanak. Ova strukturna ograničenja uključuju ekstremno siromaštvo, nedostatak priuštivog stambenog prostora, nesigurne mogućnosti zapošljavanja, neadekvatne socijalne naknade, nedovoljnu (mentalnu) zdravstvenu skrb itd., što znatno ograničava njihovo djelovanje (engl. *agency*). Ukratko, beskućništvo može duboko utjecati na mentalno i fizičko zdravlje osobe, njezine odnose, obrazovanje i prilike za zapošljavanje te njenu sposobnost da u potpunosti sudjeluje u društvu.

Nalazi istraživanja ove etnografske studije pokazuju da bi prevencija trebala biti stalan proces aktivnosti koji se ostvaruje tijekom životnog ciklusa. Pristup životnom ciklusu pomaže odrediti točke u kojima bi se trebale provesti rana intervencija i ciljane intervencije (Pillinger, 2007). To zahtijeva naglasak na smanjenje rizika od beskućništva i ponovnog beskućništva rješavanjem problema sa smještajem kada se pojave, na primjer, putem obiteljske medijacije, pomoću potpore pri podstanarstvu, podrške pri upravljanju dugom itd. Iz ove perspektive, praktičari i kreatori politika trebali bi identificirati točke za intervencije koje se mogu poduzeti prije nego što pojedinci dožive beskućništvo. Očito, trenutačni nedostatak programa (rane i krizne) intervencije za pojedince koji tek završavaju u beskućništvu šteti dugoročnom zdravlju i dobrobiti mladih i odraslih. Iako razumijemo da je beskućništvo rijetko posljedica jednog događaja, radnje ili problema, nego je kulminacija složenog niza iskustava i događaja, uspjeli smo identificirati »okidače« beskućništva. Ti neposredni »okidači« prikrivaju mnoge temeljne probleme, iskustva i procese, a koji utječu na vjerojatnost ishoda beskućništva. Sljedeći primjer jasno pokazuje kako se strategije prevencije ne provode usred stambene krize koju karakterizira nedostatak pristupačnoga stambenog prostora i visoke stanarine. Na pitanje o tome što je pokrenulo

njihovu situaciju beskućništva, dvije petine sudionika/ca u istraživanju koje doživljavaju beskućništvo pripisale su to financijskoj/stambenoj krizi. Zabrinjavajuće, većina u ovoj skupini bile su starije osobe u dobi od 54 do 67 godina (88%) (prosječna dob 61 godina). Ovo hitno zaslužuje pozornost jer upravo ova skupina obično »zapne« u beskućništvu upravo zato što zaposlenje često nije održiva opcija, a također, kako stare, imaju sve više zdravstvenih tegoba. Kao što su studije pokazale, starije osobe tijekom beskućništva ubrzano stare, iscrpljuju se i kraće žive (Cohen, 1999; Gonyea i sur., 2010). U svakom slučaju, prevencija je prijevremena potreba jer su studije pokazale da je dugotrajno beskućništvo financijski opterećujuće za sustave vođene logikom hitnih slučajeva te kriznih intervencija, što je skupo i neodrživo. Sustavi obuhvaćeni troškovima dugotrajnih situacija beskućništva uključuju hitna skloništa, bolničke hitne odjele, psihijatrijske bolnice i ustanove kaznenog pravosuđa (Culhane i Byrne, 2010; Kushel i sur., 2005; O'Sullivan, 2012). Stoga je važno uzeti u obzir financijske posljedice beskućništva na zdravstveni sustav, socijalnu skrb i druge javne resurse, posebno imajući na umu dugoročne uštede i koristi koje proizlaze iz ulaganja u učinkovite preventivne mjere.

Ova etnografska studija nudi sveobuhvatno razumijevanje višestruke prirode beskućništva i longitudinalne dinamike te pojave u Hrvatskoj. Uvjerljivo je pokazano da je beskućništvo dinamično i složeno, s mnogim osobama u beskućništvu koje se kreću različitim rutama i preko njih u različitim fazama svog smještaja i putevima beskućništva. Na pitanje o trajanju situacije beskućništva (tj. o životu bez krova nad glavom, životu na ulici, nesigurnom i neadekvatnom stanovanju) sudionici/e istraživanja u ovom uzorku naveli/e su duga razdoblja; muškarci kažu da je to do 25 godina, a za žene to je bilo do 12 godina. Kao i u drugim slučajevima (vidi Chamberlain i sur., 2007; Chamberlain i MacKenzie, 2008), osobe u beskućništvu nisu statična skupina. Osim toga, razdoblja beskućništva uvijek se moraju promatrati uzimajući u obzir obiteljske povijesti i životne situacije takvih osoba te kakav to ima ukupan utjecaj na njihovo zdravlje i dobrobit. Posebnu pozornost treba pridati onima koji žive na ulici dulje razdoblje. Istraživanja su pokazala da dugotrajn način takvog života znatno utječe na mentalno i tjelesno zdravlje. Što dulje netko živi na ulici, veća je vjerojatnost da će razviti dodatne mentalne i tjelesne zdravstvene potrebe, probleme zlorababe supstancija te imati kontakt s pravosudnim sustavom (sve to zajedno poznato je i kao složene potrebe). Kritično, međutim, bio je očit kombinirani učinak, pri čemu je svaka »nova« ili dodatna epizoda beskućništva pogoršala tjelesno i mentalno zdravlje pojedinca i povećala rizik od »kroničnog« beskućništva. Nalazi našeg istraživanja uvjerljivo pokazuju da mnogi ljudi »zaglave« u beskućništvu, pri čemu dulje vrijeme u toj situaciji

dovodi do povećanih rizika, dugotrajnijih društvenih problema i većih poteškoća. Što netko ima složenije potrebe, to će mu trebati više pomoći da izađe iz beskućništva i ponovno izgradi svoj život. Upravo su pojedinci sa složenim potrebama često socijalno najizoliraniji i najviše isključeni ljudi u našim zajednicama. Provedeno istraživanje pokazuje da beskućništvo nije jednostavan i izoliran fenomen, nego da se događa upravo sada i među nama, da je dio i naših iskustava i spoznaja, da smo na različite načine odgovorni i da rješavanje problema beskućništva traži sustavno promišljanje i donošenje odluka.